

Az áttekintett témák sokaságát e helyen csak érzékeltetni tudjuk. Találunk benne: lexikonokról, enciklopédiákról, folyóiratbibliográfiákról és repertóriumokról összeállítást, egyes személyek munkásságát bemutató munkákat, tankönyvjegyzékeket, könyvkatalógusokat, az iskolai értesítőirodalom feldolgozásait, tantárgyi áttekintéseket, a gyermekirodalmi, a pszichológiai s más határterületek fontosabb publikációit összegyűjtő munkákat.

Az egyes személyek szakmai munkásságát bemutató bibliográfiák szinte az egész magyar neveléstörténetet felölelik, de tartalmazzák a ma élők munkásságát is (*Apáczaitól Zibolen Endréig*).

Igen fontosak azok a repertóriumok, melyek egy-egy folyóirat részleges, vagy teljes feldolgozását adják. Ilyenek az újabbak közül például a *Földrajztanítás* (1958-1971), *Gyógypedagógia* (1955-1980), *A Testnevelés Tanítása* (1955-1969) repertóriumai; a régebbiek közül a *Magyar Paedagógia* (1892-1950), *A Gyermek* (1907-1927).

A helytörténeti kutatások számára is hasznos segédlet ez a forrásmunka. Egy-egy iskolára vagy egy-egy település iskoláira vonatkozó irodalmat is összegyűjtötte a szerző, különös tekintettel az értesítőállományra. A megyei sajtóbibliográfiák is nélkülözhetetlenek a kutatás számára (Pl. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1841-1963. (Miskolc, 1964)

A tankönyvirodalommal foglalkozó tanárokat különösen érdekelhetik az OPKM állományában megtalálható, az ország legnagyobb tankönyvtárának kötetkatalógusai. Például összeállítás a gimnáziumi (1868-1944), a középtanodai (1867-1905), és a szakközépiskolai (1868-1945) tankönyvekről.

Érdemes Jáki munkáját alaposan tanulmányozni, mert megelevenedik a múlt, a pedagógia sokszínű világa és nem utolsósorban hasznos forrásanyag.

Jáki László: A magyar neveléstudomány forrásai. OPKM, Budapest, 1993. 345 p. (330 Ft)

HORÁNSZKY NÁNDOR

Gondolatok egy kézikönyv margójára

Egy kötet kapcsán – módszertanról, kutatásról, pedagógiáról

Csaknem öt és félszáz oldalnyi kézikönyvet írni a pedagógiai kutatások megértéséhez, elemzéséhez, végzéséhez: nagy vállalás. Bármilyen nagy, indokoltsága szinte magátólértetődő. Módszertani alapművekben gyakran terjedelmes az elméleti háttér, az alkalmazás-közeli kézikönyvek pedig többször esetlegesek, hiányosak, egyoldalúak. Másik fajta nehézséget okoz, ha – mint a pedagógia esetében is – többféle diszciplína módszertanát is igénylő vállalkozás összehangolásának szükségességéről van szó.

A társadalomkutatások módszertana egyszerre *időtlen*, mint a matematikai statisztika valószínűségi alapjai és ugyanakkor állandóan *változik*, az aktuális problémák új s újabb módszertani „lecsapódásaként” – szinte lehetetlen arra vállalkozni, hogy ez is, az is nem-hogy átláthatóvá, de megfoghatóvá váljék az érdeklődő felhasználó szakember számára.

A fenti kettősség kezelhető ad hoc szinten, s ez önmagában nem tekinthető illegitimnek, hiszen nemcsak piacot, hanem mindig új olvasót, új alkalmazót is talál az olyan közelítés, amely a – szinte sztenderd – szakirodalmat mintegy „feldúsítva”, a kurrens szükségleteknek való megfelelés céljából egészíti ki. A kettősség figyelembevétele azonban új minőséget is hozhat létre: az interdiszciplinaritás és a társadalomkutatási vizsgálódás

komplexitásának érzékeltetését. S még ennél is többet: egy társadalmi – oktatási – probléma különböző metszeteinek bemutatása és elemzése a vizsgálatára alkalmazható módszerek integrált összefogása révén érdeklődést kelthet a *kutatás mint problémamegoldás*, s a kutatómódszertan mint *modell-alkotás* iránt is.

E második közelítés, az elsajátításra szánt ismeretanyag mellett a módszertani kultúra középpontba állítása érzékelhető a most megjelent kötet tematikai összeállításán, amely így egy kiemelten igényes szerkesztői tórekvésre utal. Az egy kötetben tárgyalt sokszínűség: a metodológiai kérdésektől a segédtudományokon: könyvtári, információtechnológiai alapokon túl a szociálpszichológiai, tudásmérésre vonatkozó és empirikus leíró vizsgálatokig, a szerkesztés világos szándékát jelzi nemcsak a pedagógiai kutatás sokszínűségének, hanem több-szintűségének a bemutatására is. E szándékot erősíti a kötet tagolása: a fejezetenkénti rövid bevezetők mintegy felsorolásszerűen tekintik át az ott sorra kerülő kérdéseket, a fejezetek végén pedig ellenőrző kérdések, feladatok segítik az olvasottak újragondolását, alkalmazását. A többségében gondosan összeállított szakirodalom – ezek egyike, az alaplíneak tekinthető *J.H. McMillan* és *S. Schumacher* szerkesztette *Research in Education* szolgált a kötet mintájául –, szintén fejezetenkénti tagolásával nemcsak elkerüli, hogy az írók háttérismeretének „igazolószervénye” legyen, hanem fokozottan motivál az adott ismerethalmaz bővítésére, utánanézésre, olvasásra.

A kötet-szinten átgondolt koncepció gyakorlati megvalósítása már közel sem olyan egységes, mint amilyennek a formai jegyek alapján tűnik. Többszerzős és több-diszciplínás műveknél ez szinte természetes. Ám kérdés, hogy a kötet logikáját nem követő, az eredeti szándéknak megfelelni nem tudó részek átdolgozás nélküli összeszerkesztése, esetenként ezen felül a szakmai színvonal egyenetlenségei mennyiben billentették el a mérleget a nagyobb-szabású koncepció vállalhatóságával kapcsolatban.

A legtöbb gond épp abból ered, hogy a kötet felépítése tartalmilag is szisztematikus elgondolást sejtet, noha ez valójában nincs így. A magam részéről ezt minden további nélkül el tudnám fogadni, hiszen a pedagógiai kutatás paradigmája, vagy akár csak közelítésmódja többféle, s ezért ennek megjelenítése is gyümölcsöző lehet. Itt azonban nem egyszer az egyes fejezetek kizárólagossággént bemutatott, szakmai terminológiájának, tipizálásainak, besorolási rendszereinek sokfélesége érvényesül, az oda- és visszautalások, a különbözőségek nyílt explikálása nélkül. Ezt a funkciót elvben akár szerkesztői előszó is pótolhatná. Végső esetben – bár éppen ez mondott volna ellent a megcélzott koncepciónak – pusztán a szövegek egymástól független voltát sejtető tagolás segített volna úrrá lenni a zavaró egyenetlenségeken, s elejét venni az olvasó elkedvetlenítésének. Mindennek, valamint a „névadási kényszernek” egy másik hátulütője – amely a jelen kötet címzettjeire való tekintettel különösen érzékeny pont – egyfajta rossz értelemben vett pedagógizálásként jelentkezik a kötetben. Így – jellegzetes példaképpen – az „előidézett összetett kétcsoportos kísérlet” fogalma talán lehet a vizsgára megtanulandó, felmondandó, majd elfelejtendő tananyag, de nem a módszertani kultúrát fejlesztő kategória.

Míg a tagolás, szerkesztés, a feladatok úgy teszik gyakorlatközelivé a könyvet, hogy alkalmat adnak az egész mellett a részek, egyes kérdések behatóbb tanulmányozására is, ez a funkció az egyes fejezetek eltérő szakmai színvonala és a naprakészség egyenetlenségei miatt korlátozottan teljesülhet. Eltérő mértékű az egyes fejezetek tématerületeinek behatárolása; az újabb kutatási irányok, kurrens szakirodalmak fel-, illetve „bedolgozása” az adott fejezet tematikájába érdekes és sajnálatos módon épp azokon a területeken hiányzik, amelyeket az olvasótábor már graduális tanulmányaiból ismer, például a szociometria esetében, ahol a módszer olyan irányai, mint a már több évtizedes kontaktometriai exploráció vagy az újabb hierarchikus szociometria még csak az említés szintjén sem fordulnak elő.

Ehhez képest a pedagógiai kutatás szempontjából „segédtudományok”, a leginkább gyakorlatközelű témák feldolgozása adják a kötet legkomplexebb, s ezért sikerültebb fejezeteit. Az adatbázis-kezelés vázlatos ismertetése mellett az ERIC és a hazai OPKM adatbázis használatába való bevezetésnek minden bizonnyal nemcsak a vállalkozó olvasók, hanem a túlterhelt könyvtárosok is örülhetnek. A matematikai-statisztikai eljárásokat ismertető fejezetek terjedelmesek – az igényelt háttérismeret itt tételezhető az ol-

vasóknál a legkevésbé – s ezért eltolják a kötet súly-arányait, ugyanakkor az is igaz, hogy itt a pedagógiai kutatásnak szélesebb a tematikai és módszertani skálája, mint ahogyan azt a tantermi, szűken vett pedagógiai vizsgálatokra fókuszáló bevezető rész és néhány fejezet sejteti. Ez is mutatja, hogy nem csupán a szociológus recenzens számára hiányzik a pedagógiai kutatás tárházának szélesebb horizontját mutató – egyébként több fejezet hivatkozott szakirodalmában is szereplő – diszciplínába tarozó, az empirikus szociológiai (Liskó I., Várhegyi Gy.), az oktatáspolitikai (Nagy M.), az oktatásgazdaságtani (Semjén A.) kutatások megjelenítése; akár egy összefoglaló fejezeten belül.

A kötet sajátosságából adódóan a szerzőknek eltérő nehézségű feladatra kellett vállalkozniuk. A segéd- vagy kiegészítő tudományok körülhatároltabb s ezért könnyebben megragadható jellegéhez képest a pedagógiai kutatások elméletét, módszertani alapvetését készítőik minden bizonnyal nehezebb helyzetben voltak. A korlátozottság és az egységben kezelés egy sikerült megoldása a kötetben a *deduktív kutatások* ismertetése, ahol a szerző kellő általánossági szinten tartja tárgyát ahhoz, hogy ne korlátozza olvasóját az itt tanultak flexibilis értelmezésében, s maga teszi élővé ismertetését az akár illusztratívnak szánt, akár kiemelt kutatási ágként kezelt neveléstörténeti kutatások bemutatásával. (Még szerencsésebb lett volna az alapfogalmak tágabb – nem csupán a pedagógia kutatási alapfogalomként való – megragadása.) A következő, a rendkívül igényes és aprólékos *Megfigyelés* című fejezettel való összehasonlítás során keletkező, a tárgyaltak mélysége, részletezettsége tekintetében feltűnő homogenizáció hiánya pedig inkább szerkesztési problémának tűnik.

A kötet központi részét jelentő, a kutatási stratégiákat, valamint a kutatási módszereket és eszközöket áttekintő fejezetek szorultak volna leginkább az egységesítésre; végső soron annak az eldöntésével, hogy interpretációs keretük inkább a „tudás-törzsanyagé” vagy leíró ismertetések tárházáé. Miközben a konkrét megoldások nagyobb részével önmagukban egyet lehet érteni, az egyenetlenség eredője néhol az egymást kioltó hatás. Számomra a műfaj mintájául a *tudásszintmérést* áttekintő rész szolgál, ahol a „kemény” ismeretháttér nem vulgarizáltan, de szikár megfogalmazásában egyértelműen tanúskodik a szerzőnek nemcsak kutatói és pedagógusi, hanem módszertani kvalitásairól is.

Pedagógusközeli és egyben kutatómódszertanilag informatív a *kikérdezésről* szóló fejezet. A módszertani kultúra átadását a szerző fokozottan átérzi, és igyekszik a szükséges kognitívumok közlése mellett megfelelően taglalni is. Annál inkább kár, hogy a kérdező személye mint a kutatást befolyásoló aktív ágens nem szerepel a metodikailag fontos kérdések sorában. Ez azért is fontos lenne, mert per definitionem semmiképp nem tekinthető igaznak az a – tapasztalatilag általában „működő” – kijelentés, hogy „pedagógiai kutatásokban... a pedagógusok a legjobb kérdezők”.

A kötetben rejlő lehetőségek ki nem aknázásaként okoz hiányérzetet az is, hogy a kutatómódszertani tudástár hozzákapcsolása a pedagógiai gondolkodáshoz nem eléggé hangsúlyos azokon a területeken, ahol ez könnyen belátható és szemléletes, másfelől a módszertani kultúra tekintetében alapvető lenne. Ilyen például a skála-szintek és azok pedagógiai megfeleltetésének szemléleti, gondolkodásbeli összekapcsolása. Míg az osztályzatok intervallum skálaszintnek való megfeleltetésére kitér a kötet, arra már nem, hogy az osztályzatok átlagolása révén áthágjuk ezt a szabályt. Az pedig még inkább gond, hogy nem derül ki: a skála-szint problematikája mögött valójában az osztályzat mérésben betöltött szerepe, a „*felmérés*” és a „*minősítő értékelés*” megkülönböztetése a kutatómódszertanilag – és etikailag – lényeges elem. S míg a pedagógus számára ennek megkülönböztetése kevésbé érzékeny pont, a hírhedt „középiszkolai rangsor” szinte mindig előhívja a pontosítás, értelmezés finomítását! A kutatómódszertan mindennapi gondolkodással való „rövidre zárását” számos ilyen – iskolához szorosán kapcsolódó vagy szélesebb társadalmi problémák értelmezéséhez szükséges – kérdés feszegeti. A kötetben is említett *attitűdvizsgálatok*, vagy a közelmúlt óta nagy hangsúlyt kapott, s itt nem szereplő *közvéleménykutatás* – elég, ha a közelmúlt Dabas-Sári plébános „vizsgálatára” és ennek értelmezési-interpretációs problémáira gondolunk – módszertani közelítésű, szemléletformálásra nem csupán alkalmas, hanem arra kívánczó területeivel a kötet egy további – várhatóan kelendő – kiadását ezért mindenképp kiegészíteném.

A recenzió alapvetésében minden bizonnyal e sorok írójának szakmai „meghatározottsága” érhető tetten: a társadalmi kontextus bővítési igényével, az interpretációs keret problematikájának más számára talán túlzottnak tűnő hangsúlyozásával. S bár azt megvallani is szükségesnek tartom, hogy – nem főhivatású pedagógusként – talán kevésbé vagyok érzékeny a szakmai identitás őrzésének számos – akár jogos, akár túlzott – megnyilvánulása iránt, határozott előföltevésem – s ez a kötettel kapcsolatos kritikám alapköve –, hogy nincs „külön” pedagógusi kutatómódszertan. Az ilyen szűkítés, véleményem szerint „szak”-mailag nem emeli, inkább korlátozza a pedagógiai kutatás önfejlődési lehetőségét, s így a pedagógiai kutatás úgy járhat, mint a „tankönyvszagú világ” iskolája: soványabb, kevesebb, színtelenebb az, amit így megtudhatunk általa; a leegyszerűsítéssel egyben azokat is lefokozva, akiknek, és akik érdekében készül.

Nem egyszerűen a pedagógiai kutatás spektrumának szélességére gondolok, nem is a kutatások műfaji sokszínűségére.

Az iskola – a látszattal ellentétben – nem zárt rendszer. Ez a belátható jövőben feltehetően még inkább nyilvánvalóvá válik mindenki számára. (A multimédia korszakban az iskola és a külvilág között direkt interaktív kapcsolat lesz; az iskola egyre kevésbé a teljes életre, és egyre inkább az élethossziglani tanulásra kell, hogy felkészítsen stb). Ezért az az iskolakép, amely megoldandó feladatokat és azok zárt rendszerben való megoldását posztulálja; az a tudáskép, amely nem mindig leszámítható és eddig ismert módszerekkel mérhető, s í.t., nem csupán divatjamúlta, hanem hamissá is válik. Ezért – a pedagógia szakmaiságának szükségességét nem vonva kétségbe – a pedagógusi szerep éppúgy, mint a pedagógiai kutatói, nagy mértékben át kell, hogy értelmeződjön. A pedagógus, aki munkáját egy nyitott rendszerben értelmezi, nem a határterületeit fogja gondosan kijelölni, hanem sajátos nézőpontját fogja egyértelműen definiálni. Ehhez a másféle szerephez másfajta kultúra tartozik. Nyilván ez lesz a kiindulópontja a jövőben a pedagógiai kutatásoknak, a mégoly szűk területű szakkérdésekének is. Egy olyan kutatómódszertani kézikönyv, amely a társadalomtudományok metodológiáját foglalja össze sajátos, pedagógiai és/vagy iskolai nézőpontból, az előrs szerepét is betöltheti. A kötet egy további kiadásához e paradigmátikus szemléletváltás vállalásának végiggondolása lenne az a kérdés, amellyel az igényes és komplexitásra törő eredeti közelítés szándéka méltó módon kifejeződhetne.

A szemléletváltás nem kérdőjelezi meg a pedagógiai kutató világhoz való viszonyának sajátos viszonyként való leírását, a fokozott pedagógus-kutatói felelősség hangsúlyozását. Sőt éppen ez – a kézikönyv bevezető fejezetének hitvallása – ad alapot a recenzens javaslatainak megtételére is. A kutatásnak az érintettekhez való kapcsolódást illetően a pedagógiában gyakran érzékenyebb területet érintő a tétje, mint másutt; a tankötelezettségben az oktatást amúgyis elszenvedni kénytelen gyerekek, kiszolgáltatott szülők, az értelmiségi pálya peremén, egyetemes kultúra és posztmodern szétesettség között hanyódó, politikai manipulációban veszélyeztetett pedagógusok egyaránt lehetnek kitéve „egzakt adatok” kétélűségének, s eközben lehet égető szükségük sokszor bármilyen információra, puha véleményre, „kemény” adatra – döntéshez, véleményformálás alátámasztásához, tudáshiány leküzdéséhez. E helyzetben a módszertani kultúra emelése kulcsjelentőségű; ehhez pedig könyvek kellene. Ezért tekinthetjük a „Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe” című kötetet a kutatásban érintett, az iránt érdeklődő és a kutató számára egyaránt „ajánlott irodalomnak”.